

AVLIJASTARI

TEKSTOVI 30. April 2015

Written by: Redakcija

Srce mi je zakucalo od uzbuđenja, kad sam saznao da još danas putujem u Foča, u Vrhovni štab. Tamo sam pozvan od Tita. Foča je moj rodni kraj. Tu je moja majka i tu su moje četiri sestre. Tu je živio i moj brat; prije nekoliko dana saznao, da su ga zaklali ustašnici. Kako je do toga došlo, nisam sebi mogao predstaviti. Moj brat sa srpskim komšijama živio vrlo dobro. Politički se nije isticao. Iz naše kuće niko nije bio u ustašama, pa niti u hrvatskoj vojsci. Ja sam od prvoga dana u partizanima. To je poznato i tvoj **Foča. Na Drini je izvršeno nečovršno klanje. To se prošlo po tvoj zemlji.** Da li je haranje i prolijevanje ljudske krvi bilo uistinu onolikih razmjera, kako se prijavilo ili je svijet pretjerivao, o tome sam se trebao uvjeriti svojim oćima.

Sa mnom su jahali na putu za Foča u Rade Hamović, zapovjednik odreda, Pero Kosorić, zapovjednik bataljona i još nekoliko pratioca. **Na putu izmeću Dobropolja i Poljica doćekala su nas zgarišta i nijema pustoš muslimanskih sela.** Još prije mjesec dana, kada je naš odred ovuda zadnji puta prolazio, stanovnici su nas nudili suhim voćem i iznosili nam hljeb sa pekmezom, djeca se oko nas gonjala i molila nas da im damo koju olovku.

Jedan mališan velikih kestenjavih oči vukao me za kajiš.

– Hej, družo komesare!

– Odakle ti znaš da sam ja komesar?

– Pa uo sam od ovih ljudi. Nego, ako zano te ovdje, hoćeš ti kod nas spavati?

– Drugi put. Danas moramo dalje da gonimo Talijane, ali ja u tebi drugi put doći.

Gdje su ta djeca sada? Gdje su njihove majke i očevi? Gladni psi vijali su oko sela. Putem nam je dolazio u susret neki seljak. Vidjelo se po nošnji, da je Srbin.

– Šta je bilo sa ovim svijetom, čija?

– Kojim svijetom? – pravio se stari nevješt.

– Iz Poljica i Draca, iz ovih kuća, pokazao sam mu rukom na zgarišta.

– A sa Turcima? – kao dosjetio se on. – Satrli ih, brate, i sjeme im satrli. Puni su ih potoci, to će u proljeće, ako ih zvijeri dotle ne pojedu da smrdi. Još čemo kakvu bolest navući. Kazo sam ja vojvodi Klari u: ‘Iskopajte jame, pa zatrpajte; naerajte, neka sami sebi jame kopaju!’ – A on meni kaže: “Nemamo vremena, čine, jer partizani mogu svaki čas da bahnu. Dolaze od Jeleća.” Vi ste ih, eto, vala omeli. Mogu nam eljad od smrada oboljeti.

Po njegovom mišljenju na tome je jedino poivala težina problema. Ništa nisam odgovorio.

– Strašno su zavaeni naši narodi, rekao je Pero. Ima čemo muke da ih izmirimo.

Srbi su bili u 1941. godini unutar partizanstva u ogromnoj većini. Mržnja prema ustašama prenijela se na sve katolike i muslimane. Partija, a ni mi s njom nismo uinili mnogo da se to izmijeni. Podsjetio sam Pera na njegov govor Kijevskom bataljonu, u kojem je obrazlagao, zašto je bivši komandant u stvari musliman Akif Bešlić, premješten. On je navodno kao musliman bio nepodesan. Na njegovo mjesto došao je popovski sin, major bivše jugoslovenske vojske Vojislav Vukić. Okolnost, da je popovski sin, Pero je naročito naglasio u svome govoru. Nije čudo, da i zbog toga Srbi misle da biti musliman znači nešto manje nego biti Srbin.

– To je bio samo manevar, jer ja sam doznao da se bataljon buni, da im musliman komanduje.

– Onda im je trebalo ukazati na zabludu, a ne povlačivati im.

Na Miljevini smo naišli na strašnu sliku. Kod jednog potoka, preko kojega smo morali projahati, stajala je hrpa poklanih žena, staraca i djece. Preko njih je bio pao snijeg. Ispod bijelih nanosa virile su noge, glave, ruke ili ramena.

Leševi su bili iznakaženi, otekli. Snijeg koji se topio bio je crvenkast i siv od krvi i truleži. Po tragovima se vidjelo, da grabljivice razvlače leševe. Na više mjesta ležale su odrtine ljudskih tjelesa, s kojih su ptice jele ljudsko meso. Vonjalo je u zraku, jer je već nekoliko dana sijalo sunce. Nekoliko kuća u dolini bilo je spaljeno.

Jašu i dalje cestom prema Foči, svugdje smo nailazili na spaljena sela. Dan i noć i Susjesno su bili do temelja spaljeni. Stanovnici koji nisu na vrijeme izbjegli, pobijeni su i poklani. itavim putem do Foče nismo sreli ni jednog muslimana ni muslimanke. Što je sa njima? Prije je u fočanskom srezu bilo 67% muslimana. Držao sam u početku, da je ogromna većina izbjegla, a da su se drugi sakrili i ne pojavljuju se, dok ne ispituju stav partizana prema njima. Ali gdje su se mogli po ovoj zimi sakriti, mučilo me je pitanje. Kako se jadni narod pati i dokle će sve to trajati? Izlazile su mi na oči razne strahote, koje sam u ovome ratu vidio.

Prenuo sam se kada je Rade uzviknuo: – Foča!

Iza okuke, ispod duhanske tvornice, ugledao sam svoje rodno mjesto. Kako sam se nekad radovao, kada sam se za školskih raspusta vraćao kući. Uvijek mi se činilo, da se auto kreće suviše lagano. A sada sam htio da malo stanem. **U mojoj duši je bila tuga i strah. Činilo mi se da ovo mršavo bosansko kljuse juri i da me nosi mimo moje volje u neki strašni bezdan. Pokušao sam se savladati. S one strane Drine sablasno se prostirala nekad lijepa i šarena Foča. Mjesto crvenih krovova, bijelih kuća i šarenih bašta iz snijega su virila crna zgarišta. Na mostu nas je dočekala patrola. Iz bivše maltarnice izišao je jedan partizan. Poznao sam ga, bio je to Vojin Božović, Crnogorac. On je dugo radio u Foči i bili smo dobri znanci. Rukovali smo se bez riječi. Preko mosta smo pošli pješice. Još uvijek je most bio krvav. Ispod mosta niz zidine kula, visile su poput stalaktita (u carstvu Nestivoga) ogromne ledenice krvi. Pod tim strašnim crvenim baldahinom Drina je ljuškala mrtva tijela kao da ih uspavljuje. Uz obalu ležali su naduti leševi žena, djece i ljudi u građanskim i seljačkim odijelima. Neki mrtvaci su bili goli.**

– Tu na mostu je izvršeno klanje muškaraca – objašnjava nam Božović – kapetan Sergije Mihajlović i komandant mjesta prota Vasilije Jović naredili su, da se svi muškarci muslimani pohapse. Poslije su svi oni koji su bili veći od konjičkog karabina poklani. Ali ljudi su ubijani svuda: i po kućama, dvorištu,

ulicama. Kasnije je red došao na žene i na djecu. **Drina je izbacivala leševe. Da se to sprije i, razrezivali bi im trbuhe, onda bi tjelesa potonula.**

– Pa ko je to u inio? – pitao sam. – Ve inom mještani i srbijanski etnici, ali ovih zadnjih je bilo vrlo malo. etnici su unišili bez borbe i otpora u Fo u i napustili je bez borbe i otpora. Kad je došla naša brigada i kalinovi ki odred, srbijanski etnici i desetak mještana su pobjegli, ostali su ostali i nista im se nije dogodilo. Eto za šest mjeseci našlo se me u muslimanima dvanaest ljudi, koji su prihvatili poziv da sara uju sa ustaškim vlastima, a za osam sati su skoro svi Srbi postali etnici i po eli da kolju sve odreda, ne biraju i i ne prave i razliku ko je kriv a ko nije. **I nije se našlo ni dvanaest od šesnaest hiljada Srba da uzme u zaštitu bar jednog muslimana ili njegovu obitelj i imovinu od osam hiljada poklanih muslimana u fo anskom srezu.**

To je ljaga koju niko ne e mo i izbrisati sa lica mojih srpskih sugra ana. To je zlo in kome nema premca.

Ja sam ro en u ovome gradu, odrastao sam zajedno sa Srbima. Izme u muslimana i Srba vladali su korektni susjedski odnosi. U Fo i nije bilo posebnih kafana i gostionica, svugdje smo bili izmješani kao prijatelji. Postojala su doduše muslimanska i srpska kulturna društva, ali na njihove priredbe mi smo išli i oni su dolazili na naše. Škole su bile zajedni ke, igrališta su bila zajedni ka. Nekoliko godina pred Drugi svjetski rat osnovano je etni ko udruženje. lanovi su dobili puške, ponekad paradirali u srbijanskim uniformama, a ponekad i prijetili. **Za sedam mjeseci vlasti Države Hrvatske od tridesetosam hiljada muslimana iz fo anskog sreza ustaški režim nije uspio mobilizirati više od dvanaest ljudi u ustaše. To zbog toga, što se operiralo sa protusrpskim parolama. I to su bili uglavnom odba eni elementi i lumpenproletarijat koji nikako nije mogao predstavljati muslimane.** Za sedam mjeseci na teritoriji Fo e izvršeno je 20-30 hapšenja; možda su svi ti bili strijeljani. Njih su sproveli u Sarajevo. To je izazvalo ogor enje u redovima muslimana. Znam, da su mnogi ugledni ljudi intervenirali da ih se oslobodi. Ni jedan ugledni gra anin Fo e nije ni im odobrio ustaške postupke. U Fo i niko nije bio strijeljan, niko oplja kan, nikom se nije izvršila premeta ina. Od mosta uz Donje Polje slika nije bila ljepša. Ku e koje nisu bile spaljene bile su polupanih prozora i vrata, izgledale su kao napuštene. Ali ljudi su se kretali. Susretao sam partizanske patrole i gra ane. Teško sam ih raspoznavao, svi su bili promijenjeni. Kod Gruji i a kafane stajala je velika povorka muslimanskih žena i djece i po neki ovjek. Držali su u rukama lonce. O ito nešto se dijelilo. Htio sam da govorim sa nekim. Sjahao sam s konja i oprostio se od mojih saputnika.

– Ja u do i malo kasnije.

Teško sam prepoznavao lica. Ona su me gledala tupo i bezizražajno. Bez oduševljenja i mržnje. Vidjelo se da su preživjeli strašan užas.

– Šta ekate? – pitao sam. – Diješe nam kašu od suhog vo a!

Iz redova se izdvojila Ferida Mulabdi , studentkinja medicine, naša simpatizerka. Jedva sam je prepoznao. Njeno puno lice utonulo je. Sjaj o iju ugasio. Kao da je ostarila. Pozvao sam je da po e sa mnom. – ekaj da primim kašu, majka mi je gladna, a ni ja nisam dugo jela. – Po i samo, kod mojih kurira ima nešto za mene, pa u ti dati. Molim te ispri aj mi, kako je sve to bilo. – Šta da ti pri am, vidiš i sam: **ovjek ne zna odakle da po ne. Pored nas su nekoliko starih muslimana vukli mrtvace. Konja nisu imali, nego su neki vukli a neki gurali.**

– Vidiš, ovako ve deset dana, otkako su došli partizani, ljudi skupljaju po ulicama i ku ama i sahranjuju ih. Došli smo na ehotinski most. – Sve se to dogodilo iznenada. Talijani su se jednog dana uznemirili.

Priprema se napad partizana, govorilo se. U zoru je domobranska eta sa ono malo ustaša napustila Fo u i povukla se prema Brodu, jer su im Talijani rekli, da ne e braniti, nego e biti predana etnicima. Talijani su otišli jedno poslije pono i prema ajni u za Pljevlje, a etnici su isto jutro došli. Ujutru svi mještani Srbi bili su sa kokardama i pod puškama. Desetak ih se proglasilo za vojvode, stotine za komandante i komandire. Komandant mjesta je fo anski prota Jovi i . Svi muslimani morali su predati klju eve radnji i duplikate ku nih klju eva. Ali nitko nije otklju avao, vrata su se obijala. Ve e nakon toga po elo je klanje. Po moga oca i brata došao je Dejan Kocovi sa nekoliko seljaka i Dejanova sestra. Dok su ih vezali, nas je ona po ela tuci da kažemo, gdje imamo zlato. Bože, to nije vjerovati, da prva naša komšinica, s kojom smo bili itavo vrijeme tako dobro, je u stanju tako nešto uraditi.

– Dobro, a što je sa Vladom Hadživukovi em, Vasilijem Sunarom, Slavkom Mazi em i ostalim uglednim Srbima, koje smo mi muslimani držali prijateljima i zašti ivali ih od ustaša.

Vlado i Vasilije bili su u glavnom odboru komande mjesta i pravili plan strijeljanja. Slavko je sa Bobom Jeji em bio za preuzimanje radnji. Eto dali smo sve. U Fo i ne eš na i nijednu muslimansku ku u, koja ima rezerve odijelo ili više da se presvu e ili kilu brašna da ispe e kruh. Naše poku stvo je razvu eno. Ali najstrašnije su bile no i. **Po danu su samo odvodili na strijeljanje.** Ali po no i su išli po ku ama i onda je po injalo silovanje i tu njava. Samo si uo pomaganje i vidio vatru. U bivšem srezu i sudu napravili su bili zatvor. Tamo su mu ili prije klanja. Ali i na trgovima i na ulicama moglo se vidjeti najstrašnijih stvari. **Jednog dana priredili su lov. Pravi lov na ljude. Uzeli su pse i nekoliko stotina vojnika i otišli u brda da love one koji su bili izbjegli smrti. Tragovi po snijegu i psi otkrivali su ljude. Tu ve e uli smo pucnjavu, nisu ih dovodili u grad, ubijali su ih na licu mjesta.**

– Mi smo imali u gradu jednu grupu simpatizera, koja je štampala letke i dijelila naš materijal. Što je bilo sa njom? – Enesa engi a i oca mu zaklali su prvu no , neke su poslije pobili, a neke povješali. Uglavnom izuzev Fajka Kurspahi a, koji je negdje bio sakriven svi su pobijeni. Srpski dio te grupe je ovdje, sad radi u propagandnom odjelu kod partizana.

– A kako su se oni držali?

– Pasivno, neki od njih imao je etni ku kokardu.

– Jesu li uspjeli ti kolja i pobje i ili smo neke pohvatali?

– Pobjegli su samo desetak, ostali su svi ovdje, ali oni su kao partizani primljeni i imaju svoj odred.

Komandant je Strajo Kocovi , samozvani etni ki vojvoda, koji je bio jedan od najgorih kolja a. Ništa nije u injeno da se kazne. Zbog toga sam se obradovala, kad sam te vidjela.

– Otidi molim te do moje majke i sestara, reci da sam ovdje i da u do i im svršim u Vrhovnom štabu.

inilo mi se kao da jašem ulicama nekog tu eg grada, izme u tu ih ljudi, nakon strašnog pohoda Džingis Kana ili Avara. Nisam mogao da shvatim što se dogodilo u mom rodnom mjestu.

Vrhovni štab smjestio se je u hotelu ‘Gorstl’. Rekli su mi, da me je Tito ve o ekivao, da odem, on je u sobi. U predsoblju me je zaustavio pratilac, rekavši mi da ima netko kod Tita. Nakon nekog vremena izišao je Strajo Kocovi , bradat, obu en je bio u oficirsku uniformu sa izmama. Preko ramena visili su mu redenici. Na šubari je imao petokraku. Nije me pozdravio samo je udno pogledao u moj M.P. i bombe na kajišu. Tito ga je ispratio na vrata.

– Šta ovaj radi kod Tebe? pitao sam Tita. – To je komandant fo anskog partizanskog odreda, ostavio je etnike i prešao nama. Vrijedan mladi , preko njega emo privu i još mnogo ljudi. Šaljem ga danas sa Borom Tosovi em u elebi e da mobiliziraju još jedan odred. Tebe trebam hitno, – rekao mi je. – Dobro je, da si ve došao. Sjutra rano eš sa Feridom engi em i lanom Vrhovnog štaba Lolom Ribarom i i na pregovore u urevo. Tamo su neka muslimanska sela odbila da predaju oružje. Oni su nam poslali parlamentarce, da nam jave da oni nas ne e dirati, ali da im oružje treba za borbu protiv etnika.

Me utim, mi smo etnike otjerali, vršimo veliku mobilizaciju, trebamo oružje, a najzad ne možemo trpiti na našoj teritoriji nikakve naoružane jedinice izuzev naših. Putem e ti ostalo objasniti Lola.

Drugi muslimani su ovdje prema nama pasivni. Ti si iz ugledne muslimanske obitelji, ti moraš pokušati pokrenuti muslimanske mase da se opredijele za nas. uo sam, tebi su etnici zapalili ku u i ubili brata, to e upravo biti još zgodnije da ti kao takav propovijedaš slogu sa Srbima i da im ostali muslimani pruže ruku pomirnicu.

Razmotri eš sve mogu nosti sa Feridom i podnijeti mi plan im se vratiš iz ureva. Idi da se odmoriš, jer u toku sjutrašnjeg dana se morate vratiti nazad. Otišao sam svojima. Teško sam poznao sestre, toliko su se promijenile, izgledale su tako prestravljene. Majka je isto bila oslabila. Sav namještaj su nam oplja kali.

Moju majku su silili da kaže gdje ima zlato. – Sino sam ga dala komandantu. – Kako se zove? Ona je rekla neko ime i opisala kako izgleda. Opet su dolazili, ali ona je uvijek rekla isto. Sergije Mihajlovi je bio naredio, da se taj komandant, što prije na e, jer je htio da dobije svoj dio od plja ke poznate muslimanske porodice. Tu no nisam oka sklopio, slušao sam strašne pri e o etni koj strahovladi. Moja obitelj se krila poslije po tu im ku ama. Naše komšije Milan Hadži i Savo Nikovi nisu im dozvolili da se sakriju kod njih nego su ih nagovarali, da mirno ekaju kod ku e. Krili su se po muslimanskim siromašnim ku ama, gdje etnici nisu imali velikog interesa da zalaze. Nisu mi znali re i, ko je ubio brata. Na en je mrtav na Drini oplja kan, revolverski hitac više desne obrve dokon ao mu je život. Pokopan je tek nakon odlaska etnika.

Omer-beg engi , koji je isklju en iz kadetske škole radi srbstva, uhva en je i zaklan na pragu ku e. Nisu mu pomogla odlikovanja ni njegova zagrijanost za srbstvo, jer je bio musliman.

Salih-efendija Hasi je bio predsjednik op ine, Veliko-Srbini i jenesovac, zaklan je zajedno sa bratom.

Ujutro mi je kurir doveo konja. **Jahali smo prema Brodu. Sedam kilometra uz Drinu bilo je sedam kilometara pored mrtvaca i zgarišta. Odatle prema urevu ista slika. Nakon dva sata jahanja kurir nam je rekao da smo se priblizili urevu.** Nakon još deset minuta jahanja, sa brijega su nas upozorili da stanemo. Pošli smo se dovikivati. Naprijed nismo smjeli sa oružjem. Pošto smo im rekli, da smo došli na pregovore, dozvolili su da ja, Ferid i engi i Lola Ribar bez pratioaca i oružja uđemo u selo. Mi smo za svaki slučaj sakrili bombe i u džepove uzeli otokone pištolje. Došao nas je jedan mladi i poveo u štab. Preko leđa imao je staru lovačku pušku. U jednoj maloj seoskoj kući i sa jednom prostorijom došlo nas je nekoliko muslimana. Bili su u prostim seljačkim odijelima, kao da su se tek sa njiva vratili. Kada smo ušli, oni su ustali na noge.

Dobro došli!

Selam Alejkum, rekao sam. Oni su me samo malo oštrije pogledali, nisu mi ništa odgovorili.

Ovo vam je sin Huseinbega, a ja sam engi sa Vihovica, rekao je Ferid.

Ma ušli smo za vas da ste u partizanima, rekao je jedan. – Pa lijepo, sa kakvim nam dobrom dolazite?

Rekao sam im naše mišljenje. Ustao je jedan visok, koštunjav seljak, srednjih godina da nam odgovori.

Braće – pođemo je nesigurnim ali odlučnim glasom.

itav kotar je poklan. Ne ete na i nijednog muslimanskog sela, koje nije zapaljeno, ljudi pobijeni, žene osramoćene, djeca poklana. A bez ikakva razloga. **U Donjem urevu su itavo selo sa ljudima zapalili.** itav kraj je smrdio od ljudskog mesa nekoliko dana. I mi, da nas etnici ne pokolju, sabrali smo oružje i odlučili izginuti ko ljudi, a ne dati se zaklati kao janjci. Mi se protiv vas partizana nećemo biti.

Nitko od nas neće napustiti selo ni sa oružjem ni bez oružja. A ni u kakvu politiku mi se ne miješamo. Mi branimo živote naše djece i žena. Zar da mi damo oružje vama?! Nekoliko kilometara odavde su etnici. Oni to ićekaju i poklaju e nas kao ovce.

– Mićemo dati jednu etu, daćuva vaše selo, – rekao je Lola Ribar.

– Da se ne bićmućili, ostavite vićnama naše oružje i nas na miru. Mićemo se sami braniti kako možemo.

– Štaće se dogoditi, ako se vićmorate povući i sa ovoga terena? Rat je, vićniste jućer ovdje bili, a možda nećete nićsutra? – upitao je jedan starac.

Ribar je pođeo da govori da mićnećemo trpiti, da na našem terenu itko ima vojne formacije osim nas.

– Mladiću, ovo je naš teren stotine godina, ovdje su naši domovi. Mićemo na ovoj zemlji ostati. Nećdirajte nas i nećemo vas ćdirati. Zaludu trošimo vrijeme.

Oprostili smo se ićpošli.

Na kosi je stajala jedna žena sa puškom ićosmatrala. Nas je poveo isti mladićdo kraja sela.

– Imaš lićkojićmetak, beže? pitao me je da nećujućdrugi. – Nemam metaka, ali daćućtićdvije bombe, – rekao sam mu ćglasno ićizvadio mu ih. Zatražio sam ićod Lole ićod Ferida poćjednu ićdalićsmoćmu.

– A je li ićovoćmusliman? – pitao je za Ribara. – Ja sam Srbin, – rekao je Lola.

– Svaka tićast, mladiću. Ama reci tićmeni, zašto nas ćkoljućovdašnjićSrbi.

– To su srpske ustaše, – rekao je Lola.

– Vala ćustašećvakoćnisućradili!

Jašućićispodćurevaćkrozćsrpskoćselo, iskupili su se seljaci da nas pitaju.

– Jeste lićbili ućustaškomćgnijezdu? ŠtaćkažućTurci? Imaju lićoružja ićmunicije? Jesu lićsećukopali? Ima lićihćmnogo? – pitali su nas.

– Onićnisućustaše, negoćpoštenićljudi, – rekao je Ribar – Imaju ićtopove ićmitraljeze, nećpitaj! Ribar se složio s mojim mišljenjem, da se ostavi oružjećurevcima, ali sam vidio da niti on nićFerid neće toćkodćVrhovnogćštabaćenergićnoćpodržati.

Tito je na referat pozvao Ribara, dok sam ja morao sa Feridom ićnećkolikoćmješšanaćkomunista, muslimana, da razmotrim pitanje angažiranja muslimanskih masa.

– Mićnismoćbilićdovoljnoćenergićni, rekao mi je Ribar, kad se vratio od Tita.

Ujutro se vratio foćanskićodredćStrajaćKocovića, pojaćanćdvjemaćetamaćpratećegćbataljonaćVrhovnogćštaba, koje su imale bacaće, teške mitraljeze ićjedanćmalićbrdskićtop.

– Tićešćopetćsaćmnomćdanas ućurevo, idećsaćnama ićRadećHamovića, kojićećrukovoditićnapadom, akoćnećprihvatećultimatum.

– Jaćnećmogu, nekaćpoćećFerid. – Tito je tako odredio! Otišao sam Titu ićrekaoćdaćjaćsaćStrajom, kojićjećklaodćpoćFoćićnećmogućići, pogotovo ućakcijućzaćrazoružanjećljudi, kojićbranećsvojećživotećodćrazbojnika. Mjesto mene je otišao Ferid ićengić.

urevci su predali oružje uz asnu rije i obe anje, da e im se oružje vratiti, ako se partizani budu povla ili sa terena. Dotle e selo uvati od eventualnih napada etnika desetina partizana, koju je selo dužno hraniti. Osim oružja je moralo dati 150 goveda i 300 ovaca.

Na referatu o angažiranju muslimana predložio sam Vrhovnom Štabu slijede e:

Izdati javni proglas u kome e se osuditi etnicko klanje nad nevinim muslimanskim življem u Fo i. Organizirati posebnu komisiju koja e oplja kane stvari i namirnice oduzeti i vratiti vlasnicima.

Ukinuti narodni odbor, u kome su samo Srbi, i to neki etnici, i samo jedan musliman, Ferid engi , koji uop e nije iz Fo e. Imenovati novi narodni odbor koji e biti sastavljen po broju stanovnika Fo e od muslimana i nekompromitiranih Srba.

Ukinuti sadašnji sud, koji mjesto da sudi etni ke kolja e i da dade satisfakciju muslimanima, osudio 12 muslimana na smrt. Me u njima narodnog opozicionara beogradskom režimu prije rata, predsjednika op ine u Ustikolini Suljbega engi a, za koga mi je Moša Pijade rekao, da je bio ispravan i da smo ga trebali pozvati na suradnju.

Imenovati narodni sud, koji e suditi sve kolja e i organizatore klanja, koji se nalaze na partizanskoj teritoriji. Takav pravedni stav prema muslimanima stvori e povjerenje muslimanskih masa prema partizanskom pokretu i oni e se opredijeliti za nas. Po mom mišljenju za to je bio zgodan momenat. Ustaše su se bile kompromitirale kao pomaga i i sluge okupatora. etnici su svojim zlo inima izazvali mržnju svih ljudi, a pogotovo muslimana, na kojima su po inili tako strašan zlo in. Ako mi ovo propustimo, Paveli ce iskoristiti priliku da se prikaže kao jedini branilac hrvatskih života u isto noj Bosni, a mi emo se kompromitirati, da smo sankcionirali jedan od najgnusnijih zlo ina u povijesti Bosne. I možda zauvijek izgubiti doma e mase na ovom podru ju.

Sa mnom je bio i Ferid engi , koji se nije usudio na pitanje Tita potvrditi da po svim stvarima dijeli moje mišljenje.

Na tome savjetovanju Vrhovnog Štaba bili su prisutni: Tito, Marko (Aleksandar Rankovi), Moša Pijade, Lola Ribar, Milutinovi -Milutin i Milovan ilas. Jedini, koji je izgleda akceptirao moje izlaganje bio je Milutinovi , koji je rekao, da bi u vezi sa tim trebalo održati kratak sastanak CK i Vrhovnog Štaba. Tito je smatrao, da je stvar sasvim jasna, da mi po tom pitanju nemamo mnogo diskutirati. Aleksandar Rankovi mi je odgovorio slijede e:

– Treba smatrati našom velikom politi kom pobjedom, da je osnovna etni ka masa prilikom nastupanja naših jedinica prešla nama. Mi ne možemo iz obzira prema njima da pohapsimo i sudimo njihove komandante, ma da su oni bez sumnje po inili zlo in prema muslimanima. Drugo, muslimani se još kolebaju i ne može biti govora o njihovom masovnom prelazu na našu stranu, a pojedina ni prelazi mogu nam škoditi, jer e izazvati lošu reakciju Srba. Nama muslimani u Fo i sada nisu potrebni kao borci nego kao pomaga i. Mi imamo šnajdersku, šuštersku i druge radione; muslimani ne e da nam rade; tvoj zadatak je da se privuku k nama. Naravno naše simpatizere i lanove partije mi emo prikriti i slati na drugi teren, gdje kao takvi mogu djelovati.

– Ja prilaz etni kih masa ne uzimam kao definitivni, oni e nas prvom prilikom napustiti.

Ali mišljenje Markovo bilo je mišljenje Vrhovnog štaba i ja tu nisam mogao u initi ništa.

– Ja mogu od srca da se angažiram samo na ovom planu, koji sam podnio, – rekao sam Marku.

ekao sam dva dana odluku Vrhovnog štaba. Niko me nije zvao. Izgleda, bio sam nepodesan za politi ki rad u mome rodnome mjestu. U to vrijeme iskoristio sam priliku, da se upoznam sa doga ajima, koji su prohujali preko ovih krajeva.

Pravio sam zabilješke o razgovorima sa ljudima muslimanima i katolicima, koji su klani i Srbima etnicima koji su klali. Pogledao sam sva zgarišta i mjesta gdje su etnici vršili klanja i obišao etni ki zatvor, u kome su zidovi bili poprskani krvlju i mozgom. Pogledao okolna srpska i muslimanska sela. Pošto sam imao jugoslavensku oficirsku uniformu, kožni kaput, pištolj, MP, jašio konja, to su prema meni Srbi seljaci bili povjerljivi u uvjerenju, da sam Srbin.

– Kakovi ste, brate, vi Srbi, – pitali su me Srbi seljaci, kad ne date da istrijebimo Turke?

– Nije srpstvo valjda u strijeljanju muslimana. – Pokušao sam da im objasnim, kako žive drugi narodi i da je sramota što se kod nas radi. – Samo da vi odete. Da emo mi njima, – kazala mi je jedna žena.

Muslimani su bili prestrašeni. Nisu se nama tužili, niti se na nas nešto obra ali. Jedanput šetaju i uz Drinu sreo sam jednu muslimanku, koja mi je prišla.

– Ja sam majka Ibra Mufti a, on je sa tobom išao u školu i družio se s tobom.

– Da, da, sje am se. Šta je s Ibrom?

– Zaklali su ga, i oca mu i sestru i mlađeg mi sina Abdurahmana. Mene su htjeli i jedan kaže: – Ostavite nju neka živi i neka priča kakva sudbina je zatekla Turke.

– A tko je to ukinio?

– Popadi Ranko i Zecević. Danas sam ih sreća obadvojicu – Popadić je vaš -, komandir.

Otrčao sam u komandu mjesta, Čolaković Rodoljub i Risto Tosović su bili tamo. Ispričao sam im uzbuđen sve to i tražio, da se ovi koljači uhapsu.

Čolaković i Tosović nisu nimalo bili za ukinuti ni uzbuđeni ovom pričom. Čolaković mi je rekao:

– Kada bi mi hapsili koljače me u ovdašnjim Srbima, onda bi pohapsili pola našeg Narodnog odbora i veštinu vojnika.

– Pa to je strašno, drugovi, da mi ništa ne radimo, nego ih još primamo u naše redove.

– Mi ne možemo voditi protusrpsku politiku, u našoj vojsci nalazi se preko 95% Srba, rekao mi je Tito kad sam tražio njegovu intervenciju za ovaj slučaj.

– Ali to nije protusrpska politika. To je protukoljačka politika i ja sam uvjeren, da to nije na svim mjestima tako. – Ti izgledaš slabo, ti treba da se ispavaš i odmoriš, rekao mi je Tito opraštajući se. Tada sam shvatio, da sam nemoćan. Plivati uz bujicu meni samome bilo je nemoguće. To nisu bili dani mojih sumnja, to su bili momenti, kada sam bio na rubu definitivnoga prekida i tada mi je sinula u glavu misao da napustim redove partizana. Ali ja sam znao, ako tu namjeru pokažem, biti ću nemilosrdno srijeljan. Da pobjegnem? Tada se nije moglo birati. Oko mene bili su samo ustaše, četnici i Nijemci. Možda sam trebao svoj stav zatajiti. Ne protiviti se stavu Vrhovnog štaba i tek sa vrste pozicije jednog komandnog položaja nastojati ukinuti, što se može. Ali ja sam tada smatrao za svoju dužnost, da upozorim na pogreške pokreta i komande.

(“Godišnjak”, broj 4, Beograd, 1957.)